

ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОГО КОРДОЦЕНТРИЗМУ В ПОВІСТІ ЛЕСЯ ГОМОНА «КУТОЧОК СЕРЦЯ»

Статтю присвячено проявам феномену українського кордоцентризму («філософії серця») у художній літературі 30-х рр. ХХ ст. Проаналізовано поетику повісті Леся Гомона «Куточок серця», виявлено та вивчено кордоцентричні мотиви тексту. Встановлено, що «філософія серця» у цьому творі виступає одним із основних рушійних чинників сюжету. На прикладі взаємин головних героїв твору підтверджено, що кордоцентризм як структурний компонент української ментальності відіграє рушійну, мотиваційну роль у житті української людини та сприяє досягненню гармонії і подоланню роздвоєння особистості.

Ключові слова: кордоцентризм; «філософія серця»; ментальність; серце; поетика повісті.

Останнім часом актуальними стали студії, присвячені кореляції філософських ідей та напрямів із літературним процесом. Це зумовлено, вочевидь, тим, що і філософія, і художня література на кожному етапі свого розвитку віддзеркалюють аксіологічно-онтологічні виміри суспільного буття та духовні пошуки окремих індивідів. Філософські мотиви, імплікуючись у художній світ твору, збагачують його та підносять на рівень загальнолюдського інтелектуального та морально-етичного надбання.

Кордоцентризм як напрям філософії в українській науковій традиції бере початок із творчої спадщини Г. Сковороди. Цікаво, що надалі він пов'язаний не лише з іменами філософів, але й з найвидатнішими українськими письменниками – Т. Шевченком, П. Кулішем, Лесею Українкою та ін. У наш час кордоцентризм вважається філософською детермінантою українського менталітету [7, с. 70]. С. Ярмусь визначає його так: «поняття це означає, що в житті людини, в її світогляді, основну роль мотиваційну і рушійну відіграють не розумово-раціональні сили людини, а скоріш сили її емоційного почуття, або, образно кажучи, сили людського серця» [9, с. 402]. У «Літературознавчому словнику-довіднику» під редакцією Р. Гром'яка та Ю. Коваліва поняття кордоцентризму розглядається як тотожне до «філософії серця» і трактується як елемент ментальної свідомості. Автори словника називають серце «центральною образом літератури» [6, с. 698] та вважають, що на початку ХХ ст. саме перетин європейської «філософії життя» з українською «філософією серця» дав підґрунтя для виникнення українського модернізму [6, с. 698]. Чи не найвичерпнішою видається теоретична концепція Я. Гнатюка, який, розглядаючи кордоцентричну парадигму української філософії, виокремлює різні плани самого кордоцентризму (історико-філософський, онтологічний, гносеологічний, антропологічний, аксіо-

логічний, соціально-філософський, історіософський, етичний) [3, с. 10].

Досі немає однозначного трактування термінів кордоцентризм і «філософія серця», хоча більшість вчених схиляються до їх ототожнення. Дослідники визначають кордоцентризм не лише як напрям філософії, але й спосіб пізнання, який «полягає в осягненні людиною навколишнього світу й самого себе не стільки мисленням («головою»), скільки «серцем» – емоціями, чуттями, здоровим глуздом» [цит. за 5, с. 470]. Д. Чижевський вважає «філософію серця» «характеристичною для української думки», розглядає її як рису української ментальності [8, с. 23]. Я. Гнатюк синтезує поняття «філософія серця», що акцентує на етноментальних характеристиках української філософії, та поняття «кордоцентризм», що фіксує інтелектуальну ідентичність української філософії [3, с. 10]. Так чи інакше, дослідники різних епох розглядають кордоцентризм у трьох основних вимірах: інтелектуальному, ментальному та психологічному. У такому потрактуванні стає очевидною можливість екстраполяції даного філософського напрямку у словесну спадщину будь-якого етапу українського літературного процесу.

Попри те, що терміни «філософія серця», кордоцентризм традиційно вживаються дослідниками літератури доби бароко та романтизму, дозволимо собі застосувати даний понятійний апарат для аналізу художнього тексту 30-х рр. ХХ ст. Адже дихотомія «розум – серце» не втрачає актуальності протягом усього існування людства.

На нашу думку, розум і серце конфліктують між собою не лише у носіїв бароково-романтичного світогляду. Дисгармонійна роздвоєність властива персонажам художніх творів різних художніх напрямів. Ми ж маємо на меті підтвердити цей постулат шляхом аналізу кордоцентричних мотивів у повісті українсь-

кого письменника першої половини ХХ століття Леся Гомона «Куточок серця».

Повість, що вийшла друком у 1932 році, має, на перший погляд, невибагливу, типову для прози 30-х років фабулу. Головний герой, секретар партколективу заводу ім. Сталіна Гнат Хвоя їде як уповноважений Обкому до с. Чагарники. Він має абсолютно чіткі завдання та доволі широкі повноваження, спрямовані на ефективне проведення засівкампанії у районі. Дорогою Хвоя знайомиться з Марком Степняком – рільником та членом управи Чагарницького колгоспу, від якого дізнається про «фокуси» [4, с. 103], що відбуваються в селі з легкої руки голів колгоспу і сільради. По приїзді у село Гнат перекопується у доцільності свого втручання. Однак йому доводиться зіткнутися з організованим опором справжньої банди – місцевого керівництва та бухгалтера колгоспу, які не один рік розкрадають колгоспне майно, старанно маскуючи це за подвійною бухгалтерією. На Хвою чекають неабиякі пригоди й випробування: його намагаються підкупити, звабити через спокусницю-доярку, зрештою просто дискредитувати в очах місцевого населення як пияку та бабія... Коли голова сільради Ціммерман та голова колгоспу Руденко розуміють, що все виявилось марним, їм спадає на думку просто вбити Хвою як зайвого і небезпечного свідка їхніх злочинів – але спритний уповноважений вислизає з їхніх рук. Твір має передбачуваний фінал: викрито й покарано винних, призначено нових керівників, створено партосередок, вчасно та ефективно проведено засівкампанію, і взагалі – усе суспільне життя у Чагарниках взяте під контроль партії. І, мабуть, у повісті не було би нічого вартого дослідницької уваги, якби не поява у зав'язці сюжетної лінії, яка стала розвиватися паралельно із лінією боротьби за колгосп – кохання Гната Хвої та Катерини Степняк, дружини члена управи колгоспу.

Стосунки, що спочатку видаються просто дружніми та виявляються лише у турботі Катерини за Хвою, який оселяється на час свого відрядження у Степняків, та в увазі й щирому захопленні Гната духовною (!) красою Катерини, починаються сердечними муками Хвої, котрий, спостерігаючи зустріч Катерини з чоловіком після тривалої розлуки, чи не вперше в житті відчуває дивну образу. «У грудях нило глухе невдоволення, що його особисте життя не склалося, що він так от і не зазнав таких-о зустрічей з другом-жінкою, у міцно складеній родині» [4, с. 110–111]. Секретар Обкому захлинається від нападу раптової меланхолії, від сердечної туги за власним особистим життям. Годі й казати, що його скорботний настрій тільки посилюється, коли невдовзі після знайомства він чує від дружини Марка Степняка болісні слова: «Та ви ж як дерево без цвіту, без плоду! Так же людині не годиться. Худоба й та парується, а людина...» [4, с. 123] Ця сентенція, висловлена Катериною поки що без усякого натяку, з щирим жалем, у саме серце вражає старого холостяка. Він раптом неначе прокидається від сну і занурюється у безодню своєї самотності: «Осінні ночі, повні смутку й жалю, повні відв'язаної радості, сповиті тихим сумом по сонцеграннім життю повнокровного літа [...], коли так глибоко, до самого дна серця, проймає всього неосвідомлена туга.

[...] Хочеться знайти когось, хто б був близький, чулий і теплий... Сісти коло нього, занурити лице йому на грудях і щоб м'яка, тепла дружня рука гладила ніжно-ніжно по голові. [...] І тоді [...] пив би дружбу, глибоку, ніжну й слухав би пісню осені [...] забув би на хвилю турботи дня, одклав би якнайдалі самого себе й сам на сам з любим дорогим другом – пожив би своїм куточком серця» [4, с. 124]. Так у повісті вперше з'являється метафора «куточок серця», котра, фігуруючи у назві твору, експліцитно вказує на емоційно-чуттєве спрямування твору.

Дослідниця Л. Войтків вважає, що «у серці є свій лад, своя артикуляція рухів, які, звісно, несумірні з розсудковим аналізом і виглядають по відношенню до розсудку чимось ірраціональним. Концепт «глибоке серце» (або «глибина серця») містить відверто екзистенційний вимір, оскільки фіксує щось найістотніше в людині, таке, що не піддається редукції до інших підстав. Він ніби натякає на людську справжність, істинність і тримає тонус протистояння поверхневому, несправжньому, ушкодженному» [2, с. 11]. Вочевидь, саме на цьому, найістотнішому і людському, справжньому, істинному в образі Гната Хвої та його серця й акцентує Леся Гомін.

Зародження цих стосунків змальовано у традиційній системі координат соцреалізму – перше, що зближує працівницю колгоспу та уповноваженого обкому – спільна робота. Видається вельми тенденційним змальовання почуттів Катерини до Хвої. Спочатку вона сприймає його суто як високого чиновника, але поступово ввічливе офіційне ставлення до гостя переходить у щире захоплення – і не красою старшого майже на десять років уповноваженого Обкому, а його освіченістю: «Освічений... От би з таким жити! Видно було б, як удень...» [4, с. 166]. Хвоя для Катерини – ідеал, недосяжна висота, і спершу вона навіть не допускає думки про те, що могла би сподобатися цьому видатному партійцю. Але Хвоя уже невідвортно зворушений і розбурханий. Його не втамує віднині сама лише боротьба, «Хвої боляче бути сухим деревом» [4, с. 124]. Зрештою почуття дисциплінованого, звиклого контролювати себе чиновника виходять назовні під час його раптової хвороби. Катерина не відходить від ліжка хворого, а Хвоя у напівмаренні говорить те, про що б, можливо, ніколи не сказав свідомо: «Моє серце [...] зіплене з криці. Лише один куточок встелено в йому едвобом і оксамитом. Там має осісти любов. Велика. Солodka. Дужа. [...] Той куточок жде цієї любові. І ти можеш увійти туди і знайти ту ніжність. Це кажу я тобі, бо ти маєш серце, Катерино...» [4, с. 150]. Серце, а не розум керує тепер почуттями й думками Хвої, і такої ж сердечності він вимагає від розчуленої цим зізнанням Катерини. «Моя ніжність росте й розпирає бетонові стіни мого серця. Вони тріскаються й гудуть болем. [...] У моєму серці є куточок, де стоять квіти... Ти прийдеш, Катерино, й зогрієш ніжність коханням. З того пом'якшає моє серце й любитиме тебе» – після цих слів жоден з них уже ніколи не зможе жити, як раніше.

Так для Катерини, дружини й матері двох дітей, починається період сумнівів, ревнощів та відчаю. Автор виправдовує свою героїню. Він скупо (кілько-

ма рядками), але яскраво змальовує історію її заміжжя та подружнього життя: «На бігу зустріла Марка, між ділом-роботою сказали одне одному скількись слів. Він посватався. [...] Одружилися. До року – дитина. Далі померло. А там ще одно, ще... упряглася, як віл у ярмо» [4, с. 161]. І тепер вона розуміє, що насправді не кохає свого чоловіка, пригадує, що ніколи не чула від нього таких слів, як від Гната, не бачила такої ніжності. Так Катерина наближається до найважливішого рішення у своєму житті: вона готова відповісти взаємністю на пристрасне почуття Хвої та піти від чоловіка назавжди. Власне, цим і закінчується повість – від'їздом закоханої пари до міста, до нового життя, туди, куди їм обом вказало шлях серце.

Такий щасливий фінал видається суперечливим навіть на тлі оптимістичної літератури 30-х років ХХ ст., адже залишається несправедливо ображена сторона – Марко Степняк, чоловік Катерини, чесний колгоспник і трудівник, чий сімейний затишок було вщент зруйновано втручанням міського партійного діяча. Лесь Гомін дещо неприродно зображає реакцію Марка на рішення Катерини: зазвичай рішучий, з характером, рільник цілковито «розкисає» та ледь не благає невірну дружину не залишати сім'ю: «Не сором мене перед людьми... Він швидко поїде... вдома поговоримо про це» [4, с. 211]. Але Катерина непохитна, вона уже зробила свій вибір. А Хвоя в останній розмові зі Степняком констатує: «Ти програв бій серця, і це туманить тобі радість перемоги нашої спільної» [4, с. 211]. У словах Хвої немає зловтіхи чи пихатості, йому навіть жаль Марка... Але серце – не розум, воно егоїстичне. Тож Хвоя, в ім'я власного щастя, домовляється із своєю совістю, доручаючи членам Чагарницького партосередку наглядати за Марком, виявляти «людяність» і «чуйність», «цікавитись на партосередку і людським серцем» [4, с. 210].

Хвоя пропонує Катерині забрати дітей та поїхати разом з ним, і вона, керуючись тими самими доводами серця, погоджується. Як наслідок – і Катерина, і Хвоя досягають особистої гармонії через слідування велінням серця, а не практичного розуму. Їм байдуже навіть, якою видається їх поведінка в очах близьких та друзів – вони не вбачають у такому почуттєвому пориві жодних порушень моралі, адже у них все щиро і чесно, за взаємною згодою! Таким чином, їх стосунки переступають норми радянської моралі, а Марко Степняк смиренно приймає нові реалії свого життя.

Варто зазначити, що Лесь Гомін дорого заплатив за своє «неканонічне» змалювання типу радянського

службовця: повість «Куточок серця» було визнано «ворожою», а самого письменника заарештовано за «систематичну контрреволюційну агітацію з питань колгоспного будівництва та національної політики» та «просування націоналістичної троцькістської ідеології» у повісті «Куточок серця» та втраченому на сьогодні романі «Дружба» [1].

Таким чином, звернення Леся Гомона саме до серця як сховища духовності й людяності засвідчило кордоцентричне спрямування сюжету повісті Леся Гомона «Куточок серця» як специфічну рису поетики, котра підносить даний твір на загальнолюдський ціннісний рівень. Ця риса тим більш незвична, що притаманна художньому творові складної суперечливої доби та псевдо-художнього методу – соцреалізму, до ознак якого належать схематичність, плакатність, спрощення глибинного та вічного до рівня злободенного та примітивного. Всупереч цим канонам, Лесь Гомін робить свій твір психологічним та почуттєво-багатим. В образі Хвої він показує роздвоєність людини між партійним обов'язком та особистими почуттями (пригадаймо сумнозвісне твердження одного з героїв М. Хвильового: «Я – чекіст, але я і людина»), але ця роздвоєність не приводить Хвою до трагедії: вона долається ним самим якраз завдяки перевазі серця над розумом. Лінія кохання Катерини та Хвої підпорядковується кордоцентричному принципу розвитку: попри різницю у віці, соціальному статусі, освіченості, зрештою, незважаючи на заміжжя Катерини та наявність дітей у шлюбі, і Хвоя, і Степнячиха повністю піддаються почуттям, відкидаючи будь-які раціональні доводи та міркування, а отже, ці персонажі слугують підтвердженням того, що кордоцентризм, як структурний компонент української ментальності, відіграє рушійну, мотиваційну роль в житті української людини.

Годі й казати, що повість насправді виявляється зовсім не такою тенденційною, як здається. Навіть злободенний для 30-х років сюжет крізь призму кордоцентризму сприймається не як першорядний елемент твору, а як тло для розкриття образу Хвої та його стосунків з Катериною. Зрештою можна упевнено констатувати, що «Куточок серця» – повість про кохання, конфлікт розуму і серця, пошук гармонії у непростій буденності 30-х років. Висновок автора очевидний: людина здатна досягти цієї гармонії сама у собі, у власному «куточку серця». А звідси вже один крок до євангельської заповіді Христа: «Царство Боже усередині вас» (Лк.17:20-21).

Список використаних джерел

1. Архів УСБУ в Одеській області. – Ф. П. – Спр. 148-п [Лесь Гомін, він же О. Д. Королевич]. – Арк. 48–50.
2. Войтків Л. В. Серце як екзистенційна засада духу в українській філософії II половини XIX – I половини XX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : 09.00.05 / Войтків Леся Василівна ; Національний пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Д. : [б. в.], 2015. – 19 с.
3. Гнатюк Я. С. Український кордоцентризм у конфлікті міфологій та інтерпретацій : Монографія / Я. С. Гнатюк. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2010. – 184 с.
4. Гомін Л. Куточок серця / Лесь Гомін // Металеві дні : Літературно-художній та критичний журнал. – 1932. – № 10–12 (28–30). – С. 100–215.
5. Горський В. С. Історія української філософії : Підручник / В. С. Горський, К. В. Кислюк. – К. : Либідь, 2004. – 488 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 752 с. (Nota bene)

7. Сокирко А. М. Кордоцентризм як ментальна детермінанта української філософської думки доби романтизму / А. М. Сокирко // Вісник Черкаського університету. – Серія «Філософія». – 2010. – Вип. 190. – С. 69–74.
8. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – К. : Кобза – Орій, 1992. – 229 с.
9. Ярмусь С. Кордоцентризм – підстава української духовності й філософії / Степан Ярмусь // Збірник праць ювілейного конгресу у 1000-ліття хрещення Руси-України. – Мюнхен : УВУ, 1988–1989. – С. 402–415.

А. К. Дымовская,
аспірант кафедри теорії літератури і компаративістики,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, г. Одеса, Україна

ФЕНОМЕН УКРАїнСКОГО КОРДОЦЕНТРИЗМА В ПОВЕСТИ ЛЕСЯ ГОМОНА «УГОЛОК СЕРДЦА»

Стаття посвячена проявленням феномена українського кордоцентризму («філософії серця») в художественній літературі 30-х гг. ХХ ст. Проаналізована поетика повісті Леся Гомона «Уголок серця», знайдені і вивчені кордоцентричні мотиви тексту. Установлено, що «філософія серця» в цьому творі виступає одним з рухомих факторів сюжету. На прикладі взаємодій головних героїв твору підтверджено, що кордоцентризм як структурний компонент української ментальності грає рухомих, мотиваційну роль в житті українського чоловіка і сприяє досягненню гармонії і подоланню роздвоєння особистості.

Ключевые слова: кордоцентризм; «філософія серця»; ментальність; серце; поетика повісті.

А. К. Dimovska,
post-graduate of department of literature theory and comparativistic of Odessa I. I. Mechnikov National University,
Odessa, Ukraine

THE PHENOMENON OF UKRAINIAN CORDOCENTRISM IN THE TALE BY LES GOMIN «THE CORNER OF HEART»

The article is dedicated to manifestations of such a philosophical phenomenon like Ukrainian cordocentrism on materials of tale by Les Gomin «The corner of heart». The topicality and novelty of science investigation are caused by interdisciplinarity, author's appeal to philosophic context, in which the system of characters in analyzed text is extrapolated. The aim of work – is to research in complex the system of motives and characters of the tale; to analyze the philosophical foundation of author's intention. According to this, the methodology of our research is built of works by D. Chizhevskii, V. Gorskii, M. Gnatuk, S.Yarmus, L. Voitkiv, A. Sokira and etc. Paying attention to the conception of «philosophical heart» by D. Chizhevskii and «Ukrainian cordocentrism» by M. Gnatuk, we can register the cordocentric direction of plot in the tale by Les Gomin, which can be understood as a specific national streak of tale's poetics. Non typical images of characters of soviet village reality – people, who are followed by heart, not by brain in making global decisions, give reasons to speak about «apocryphally» of story «The corner of heart» in the context of social realistic literature of the 30-th XX century. The arguments for this fact serve archival documents, according to which Les Gomin – the author of analyzed story – was subjected to repressions, particularly because of the story «The corner of heart» – the text about love, the conflict of rain and heart, and the search of harmony in difficult commonness of the 30-th years. Thus, it was ascertain, that «the philosophy of heart» in this text, is one of basic, motive constituent of the plot. On the example of main heroes' relationships in the text, we can prove, that cordocentrism as a structural component of Ukrainian mentality, plays motivate part in Ukrainian person's life, and promotes to reach the harmony and to conquer the split personality. Such interpretation of the text opens wide prospects for further researchers in cultural – philosophic context and gives opportunity to fill in lacunas in history of Ukrainian literature process of the first half of previous century.

Key words: cordocentrism; «philosophy of heart»; mentality; heart; style of text.

© Димовська А. К., 2017

Дата надходження статті до редколегії 09.05.17